

BRUSSELS HOOFDSTEDELIJK PARLEMENT

GEWONE ZITTING 2006-2007

15 FEBRUARI 2007

VOORSTEL VAN RESOLUTIE

betreffende de inschrijving van de stedenbouwkundige erfenis van Leopold II, met name de Serres van Laken, in het werelderfgoed van de mensheid

(ingediend door de heer Alain DESTEXHE (F), mevr. Céline FREMAULT (F), de heren Mohamed AZZOUZI (F) en Yaron PESZTAT (F))

Toelichting

INLEIDING

Het erfgoed is een erfenis uit het verleden waarvan iedereen nu kan genieten maar dat ook moet worden doorgegeven aan de toekomstige generaties. Omdat bepaalde goederen van het erfgoed uitzonderlijk zijn, kan het opgaan om ze te bewaren als elementen van het werelderfgoed van de hele mensheid.

In België, zijn er vijf sites die op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid ⁽¹⁾ prijken. Andere sites zijn al te

(1) De goederen die zijn opgenomen in de lijst van het werelderfgoed zijn : de Vlaamse begijnhoven (1998), de Onze-Lieve-Vrouwekathedraal van Doornik (2000), het geheel van huis en werkplaatsen en museum Plantijn-Moretus (2005), de Grote Markt van Brussel (1998), het historisch centrum van Brugge (2000), de belforten van België en Frankrijk (1999), de belangrijke gebouwen van architect Victor Horta in Brussel (2000), de neolithische silexgroeven van Spiennes (2000), de vier scheepsliften op het kanaal van het Centre en hun site, La Louvière en Le Roeulx (1998). Op vrijdag 15 juli 2005, zijn door de Unesco in Durban (Zuid-Afrika) drieëntwintig belforten in het noorden van Frankrijk en het belfort van Gembloers in België als groep en als uitbreiding van de 30 Belgische belforten in 1999 opgenomen onder de naam belforten van Vlaanderen en Wallonië.

PARLEMENT DE LA REGION DE BRUXELLES-CAPITALE

SESSION ORDINAIRE 2006-2007

15 FEVRIER 2007

PROPOSITION DE RÉSOLUTION

concernant l'inscription au patrimoine mondial de l'humanité de l'héritage urbanistique de Léopold II, en particulier les Serres de Laeken

(déposée par M. Alain DESTEXHE (F), Mme Céline FREMAULT (F), MM. Mohamed AZZOUZI (F) et Yaron PESZTAT (F))

Développements

INTRODUCTION

Le patrimoine est un héritage du passé, dont chacun peut profiter aujourd'hui mais qu'il convient aussi de transmettre aux générations futures. Le caractère exceptionnel de certains biens du patrimoine peut justifier leur préservation en tant qu'éléments d'un patrimoine mondial commun à l'humanité entière.

La Belgique compte neuf sites dans la liste du patrimoine mondial de l'Humanité ⁽¹⁾. D'autres sites font déjà

(1) Les biens inscrits sur la Liste du patrimoine mondial sont : Les béguinages flamands (1998); la cathédrale Notre-Dame de Tournai (2000); le Complexe Maison – Ateliers – Musée Plantin Moretus (2005); la Grand-Place de Bruxelles (1998); le centre historique de Bruges (2000); les Beffrois de Belgique et de France (1999); les habitations majeures de l'architecte Victor Horta à Bruxelles (2000); les minières néolithiques de silex de Spiennes (2000); les quatre ascenseurs du canal du Centre et leur site, la Louvière et le Roeulx (1998). Le vendredi 15 juillet 2005, à Durban (Afrique du Sud), vingt-trois beffrois, situés dans le nord de la France, et le Beffroi de Gembloux, en Belgique, ont été inscrits par l'UNESCO, en tant que groupe et comme une extension des 30 beffrois belges inscrits en 1999 sous le nom de Beffrois de Flandre et de Wallonie.

vinden in inventarissen en staan op de indicatieve of voorlopige lijst, i.e. de lijst met toekomstige aanvragen om inschrijving (2).

Deze resolutie heeft tot doel de stedenbouwkundige erfenis van Leopold II, en met name de Serres van Laken, te laten inschrijven op de werelderfgoedlijst.

1. Werelderfgoed van de mensheid

De organisatie van de Verenigde Naties voor opvoeding, wetenschap en cultuur (UNESCO) moedigt aan tot identificatie, bescherming en behoud van het cultureel en natuurlijk erfgoed in de wereld dat van uitzonderlijke waarde is voor de mensheid. Een internationale Overeenkomst inzake de bescherming van 's werelds cultureel en natuurlijk erfgoed, die door de UNESCO in 1972 is goedgekeurd, bepaalt onder meer dat de commissie voor het werelderfgoed een lijst opstelt, bijhoudt en publiceert van culturele en natuurlijke goederen die door de lidstaten worden voorgesteld en geacht worden een uitzonderlijke universele waarde te hebben. Aan die lijst, waarmee in 1978 van wal is gestoken, worden ieder jaar nieuwe sites toegevoegd.

De UNESCO wil werk maken van het voortbestaan en het samen delen van het cultureel en natuurlijk erfgoed. Er zijn grote scheppingen en fantastische schatten waaruit blijkt dat de mens een bouwer is, waarbij de nationale eigenheid nut uit het oog verloren wordt. De sites worden onder de bescherming geplaatst van de internationale gemeenschap, onverminderd de nationale soevereiniteit en de eigendomsrechten.

De inschrijving van een site op de werelderfgoedlijst is geen doel op zich. Het Unesco-label biedt, naast de eer, een garantie van behoud en promotie van de betrokken goederen.

De UNESCO moedigt de staten die partij zijn bij de Overeenkomst aan om hun erfgoed op internationaal vlak te promoten. Luidens artikel 3 van de Overeenkomst, heeft elke verdragstaat het recht tot het vaststellen en omschrijven van de verschillende op zijn grondgebied gelegen goederen (3). Door de ondertekening van de Overeenkomst in 1996, heeft België erkend dat in eerste instantie op het land zelf de verplichting rust de identificatie, de bescherming,

(2) In de indicatieve lijst zijn opgenomen : de historische middeleeuwse kern van Gent, de Westhoek, de gedenkplaats en de monumenten van de Grote Oorlog, de universitaire gebouwen van Leuven, het Guiettehuis in Antwerpen, de historische kern van Antwerpen-aan-de-Schelde aan de vroegere vestingen, het Stoclethuis in Brussel en het kasteel, de tuinen en de rotsen van Freyr.

(3) UNESCO, *Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, goedgekeurd door de Algemene Conferentie tijdens de zeventiende zitting, Parijs, 16 november 1972, artikel 3.

l'objet d'inventaires et figurent sur la « Liste indicative ou préalable » qui planifie les demandes futures d'inscription (2).

Cette résolution a pour objet de recommander l'inscription sur la liste du patrimoine mondial de l'héritage urbain de Léopold II, et en particulier des Serres de Laeken.

1. Le « patrimoine mondial de l'Humanité »

L'Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture (UNESCO) encourage l'identification, la protection et la préservation du patrimoine culturel et naturel à travers le monde considéré comme ayant une valeur exceptionnelle pour l'humanité. Un traité international intitulé Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel, adopté par l'UNESCO en 1972, stipule notamment que le Comité du patrimoine mondial « établit, met à jour et diffuse » une liste de biens culturels et naturels soumis par les Etats parties et considérés comme ayant une valeur universelle exceptionnelle. Entreprise en 1978, cette liste s'enrichit chaque année de nouveaux sites.

L'ambition de l'UNESCO est de travailler à la survie et au partage à l'échelle planétaire du patrimoine culturel et naturel. De grands foyers de création et de merveilleux trésors sont révélés au public, illustrant l'universalité de l'homme bâtisseur tout en affirmant les particularités nationales. Les sites sont placés sous la protection de la communauté internationale, mais sans préjudice à la souveraineté nationale ou aux droits de propriété.

L'inscription d'un site sur la liste du patrimoine mondial n'est pas une fin en soi. Le « label Unesco », outre l'aspect honorifique, offre une garantie de préservation et de promotion des biens concernés.

L'UNESCO encourage les Etats parties à la Convention à promouvoir leur patrimoine à l'échelon international. L'article 3 de la Convention stipule qu'« il appartient à chaque Etat partie à la présence Convention d'identifier et de délimiter les différents biens situés sur son territoire » (3). En signant la Convention en 1996, la Belgique a reconnu que l'obligation d'assurer l'identification, la protection, la conservation, la mise en valeur et la transmis-

(2) Sont inscrits sur la liste indicative : le noyau historique médiéval de Gand; le Westhoek, lieu de mémoire et monuments de la Grande Guerre; les bâtiments universitaires de Leuven; la Maison Guiette à Anvers; le Noyau historique d'Anvers-de l'Escaut aux anciens remparts; le Palais Stoclet à Bruxelles; le Château, les jardins et les rochers de Freyr.

(3) UNESCO, *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adoptée par la Conférence générale à sa dix-septième session, Paris, 16 novembre 1972, article 3.

het behoud, het toegankelijk maken en het overdragen aan de komende generaties van het op zijn grondgebied liggende en in de artikelen 1 en 2 bedoelde cultureel en natuurlijk erfgoed te waarborgen (4).

2. Hoe wordt een goed opgenomen in het werelderfgoed van de mensheid ?

De UNESCO-commissie voor het erfgoed, die eenmaal per jaar bijeenkomt, beslist of een site wordt aanvaard voor opname in de lijst van het werelderfgoed, op basis onder meer van evaluatieverslagen opgesteld door adviesorganisaties zoals ICOMOS (de Internationale Raad voor de Monumenten en Landschappen) en de UICN (Wereldverbond voor de Natuur) (5).

In de eerste plaats, stelt de Staat die partij is bij de Overeenkomst een inventaris op van de natuurlijke en culturele sites op zijn grondgebied die kunnen worden opgenomen in het werelderfgoed (6). Die lijst noemt men de indicatieve (of voorlopige) lijst en is dus een provisoire lijst van goederen die de verdragstaat kan voorstellen voor opname in de loop van de komende vijf tot tien jaar. De indicatieve lijsten zijn er om een planning te maken. Daarmee kan de commissie voor het werelderfgoed in de ruimst mogelijke context nagaan of elk voorgesteld goed een uitzonderlijke universele waarde heeft. De indicatieve lijst kan ieder moment worden bijgewerkt.

Die fase is zeer belangrijk : de commissie voor het werelderfgoed kan pas een voorstel van opname bestuderen als het goed ten minste een jaar van te voren op de indicatieve lijst is vermeld. De verdragstaten worden aangemoedigd om hun indicatieve lijst voor te bereiden met medewerking van alle soorten van partners, met inbegrip van de beheerders van de sites, lokale of gewestelijke overheden, lokale gemeenschappen, NGO's en andere geïnteresseerde partijen en partners (7).

De voorstellen voor opname moeten worden voorbereid volgens een door de UNESCO vastgesteld scenario en moeten de volgende informatie bevatten : (1) identificatie van het goed – met de geografische grenzen van het goed, (2) beschrijving van het goed – met een overzicht van de geschiedenis en de inrichting, (3) verantwoording van de opname, (4) staat van bewaring en factoren die het goed aantasten, (5) bescherming en beheer, (6) follow-

sion aux générations futures du patrimoine culturel et naturel tel que défini dans les articles 1er et 2 de la Convention lui incombait en premier chef (4).

2. Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité ?

C'est le Comité du patrimoine de l'UNESCO, lequel se réunit une fois par an, qui décide si un site est accepté pour inscription sur la Liste du patrimoine mondial, sur la base, notamment, de rapports d'évaluation rédigés par les Organisations consultatives telles que l'ICOMOS (le Conseil international des monuments et des sites) et l'UICN (l'Union mondiale pour la nature) (5).

En premier lieu, l'Etat partie à la Convention dresse un inventaire des sites naturels et culturels situés sur son territoire et susceptibles d'être inscrits au patrimoine mondial (6). Cet inventaire est appelé Liste indicative (ou préalable) et constitue un état prévisionnel des biens que l'Etat partie peut décider de proposer pour l'inscription au cours des cinq à dix années à venir. Les listes indicatives répondent à un besoin de planification. Elles permettent au Comité du patrimoine mondial d'évaluer dans le contexte le plus large possible « la valeur universelle exceptionnelle » de chaque bien proposé. Cette Liste indicative peut être mise à jour à tout moment.

Cette étape est très importante : le Comité du patrimoine mondial ne peut pas étudier une proposition d'inscription d'un bien s'il ne figure pas, au moins un an à l'avance, sur la Liste indicative. Les Etats parties sont encouragés à préparer leur liste indicative avec la participation de larges variétés de partenaires, y compris les gestionnaires de sites, autorités locales ou régionales, communautés locales, ONG et autres parties et partenaires intéressés (7).

Les propositions d'inscription doivent être préparées selon un format établi par l'UNESCO incluant les informations suivantes : (1) Identification du bien – comprenant les limites géographiques du bien, (2) Description du bien – incluant une vue d'ensemble de son histoire et de son aménagement, (3) Justification de l'inscription, (4) Etat de conservation et facteurs affectant le bien, (5) Protection et gestion, (6) Suivi, (7) Documentation, (8) Coordonnées

(4) Idem, artikel 4.

(5) UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 februari 2005, artikel 31.

(6) Het cultureel en natuurlijk erfgoed worden bepaald in de artikelen 1 en 2 van de Overeenkomst voor de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld.

(7) *Orientations*, artikel 62-76.

(4) Idem, article 4.

(5) UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 février 2005, article 31.

(6) Le patrimoine culturel et le patrimoine naturel sont définis aux articles 1er et 2 de la Convention pour la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel.

(7) *Orientations*, articles 62-76.

up, (7) documentatie, (8) omstandige uitleg over de verantwoordelijke personen, (9) ondertekening namens de Staat/Staten die partij is/zijn (8).

Om beschermd te worden als werelderfgoed van de mensheid, moet een site voldoen aan ten minste een van de tien selectiecriteria (conventioneel genummerd als volgt : i, ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, x) gedefinieerd door de commissie voor het werelderfgoed ter verantwoording van de uitzonderlijke universele waarde ervan (9). Een vergelijkend onderzoek van het goed met andere soortgelijke goederen moet het belang van de voorgestelde site aantonen. De selectiecriteria worden uitgelegd in de Orientations, een document dat als leidraad moet dienen om de Overeenkomst inzake het werelderfgoed toe te passen. Dat document is, samen met de tekst van de Overeenkomst, het voornaamste werkinstrument om in een inschrijvingsprocedure te stappen.

Een site wordt gekozen op grond van culturele en/of natuurlijke criteria. De criteria zijn zeer verschillend en niet altijd complementair. Een van de tien criteria volstaat om de uitzonderlijke aard van een goed te bepalen. De Grote Markt van Brussel bijvoorbeeld beantwoordt aan twee van de tien criteria van de UNESCO (iii, iv); de huizen van Horta worden op grond van drie criteria (i, ii, iv) als werelderfgoed beschouwd.

Het voorgestelde goed moet bovendien beantwoorden aan het authenticiteitscriterium wat het ontwerp, de gebruikte materialen, de uitvoering en de omgeving betreft en/of het integriteitscriterium, dat een beoordeling is van het hele erfgoed en van de gaafheid (10).

Het bestaan van een beschermingswetgeving op nationaal, gewestelijk of gemeentelijk vlak en geschikte beheersystemen zijn vereist (11). Het goed moet juridisch en/of contractueel en/of traditioneel afdoende beschermd zijn. Er moeten voorts ook beheersmechanismen zijn om te zorgen voor de bewaring van de goederen of landschappen die zijn ingeschreven (12).

Naast de tekst van de internationale Overeenkomst en de tekst van de Orientations die de meeste praktijken bepalen inzake de beschermingsprocedures, bestaan er bijko-

détailées des personnes responsables, (9) Signature au nom de(s) l'Etat(s) partie(s) (8).

Pour être classé au patrimoine mondial de l'Humanité, un site doit satisfaire à au moins un des dix critères de sélection (conventionnellement numérotés comme suit : i, ii, iii, iv, v, vi, vii, viii, ix, x) définis par le Comité du patrimoine mondial justifiant de sa valeur universelle exceptionnelle (9). Une analyse comparative du bien par rapport à d'autres bien similaires doit aussi expliquer l'importance du site proposé. Les critères de sélection sont expliqués dans les Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial qui est avec le texte de la Convention, le principal outil de travail pour s'engager dans une procédure d'inscription.

Un site est choisi en fonction de critères culturels et/ou naturels. Les critères sont de nature très différente et ne sont pas toujours complémentaires. Un seul des dix critères suffit à définir la nature exceptionnelle d'un bien. Ainsi, par exemple, la Grand-Place de Bruxelles répond à deux des dix critères de l'UNESCO (iii; iv); les maisons d'Horta sont classées au patrimoine mondial en fonction de trois critères (i; ii; iv).

Le bien proposé doit en outre répondre au critère d'authenticité pour ce qui est de sa conception, de ses matériaux, de son exécution ou de son environnement et/ou au critère d'intégrité, lequel est une appréciation d'ensemble du patrimoine et de son caractère intact (10).

L'existence d'une législation de protection au niveau national, régional ou municipal, ainsi que d'éléments de gestion appropriés sont exigés (11). Le bien doit bénéficier « d'une protection juridique et/ou contractuelle et/ou d'une protection traditionnelle adéquate, ainsi que de mécanismes de gestion, afin d'assurer la conservation des biens ou des paysages culturels inscrits » (12).

A côté du texte de la Convention internationale et du corps des Orientations, qui définissent l'essentiel des pratiques concernant les procédures de classement, il existe

(8) *Idem*, artikel 129-133.

(9) *Idem*, artikel 77-78. Criteria.

(10) Hoofdstuk II E, artikel 79-95 van de *Orientations* beschrijft die voorwaarden meer in detail.

(11) *Orientations*, artikel 132.

(12) Audrerie, Dominique, Souchier, Raphaël, VILAR, Luc, *Le patrimoine mondial*, Que sais-je ?, PUF, 1998, blz. 43.

(8) *Idem*, articles 129-133.

(9) *Idem*, articles 77-78. Critères.

(10) Le chapitre IIE, articles 79-95 des *Orientations* décrit ces conditions plus en détail.

(11) *Orientations*, article 132.

(12) Audrerie, Dominique, Souchier, Raphaël, VILAR, Luc, *Le patrimoine mondial*, Que sais-je ?, PUF, 1998, p. 43.

mende richtsnoeren die door de commissie voor het wereldgoed zijn goedgekeurd (13). Sedert 1992, zijn bijvoorbeeld interacties tussen de mens en het natuurlijk milieu een apart criterium en worden ze erkend als culturele landschappen. De commissie heeft ook een statuut en bijzondere criteria erkend voor de steden en stadsgelieden (14).

Een procedure voor opname duurt maximum twee en een half jaar, vanaf de dag dat de verdragstaat een goed opneemt in de indicatieve lijst alvorens formeel voor te stellen voor inschrijving tot het moment dat de commissie effectief een beslissing neemt na evaluatie van de adviesorganisaties (15). Elk jaar, op 30 september, kunnen de Staten die partij zijn bij de Overeenkomst op vrijwillige basis bij het secretariaat van de UNESCO ontwerpen van voorstellen indienen. Die procedure verlengt weliswaar de termijnen maar maakt het mogelijk om een advies te krijgen om de redactie van een voorstel te verbeteren.

3. Leopold II, de visionaire urbanist (1865-1909)

Koning Leopold II heeft invloed uitgeoefend op het beleid inzake openbare werken in België (16) en heeft er zelfs de aanzet toe gegeven. Zijn erfenis is zichtbaar aanwezig in Brussel en in Tervuren : de verbouwing van het Koninklijk Paleis, de Triomfbogen van en het Jubelpark zelf, het Museum en het Arboretum van Tervuren, maar ook de vele parken, het tracé van de grote lanen en de sanering en verfraaiing van de oude wijken in het centrum van Brussel.

De inrichting van de hoofdstad door de koning-bouwer geeft in haar geheel concreet gestalte aan een gedurfde en vernieuwende stedenbouwkundige visie.

Stadsontwikkeling was een van de kenmerkende verschijnselen van de tweede helft van de negentiende eeuw. Aan de oorsprong ligt de economische groei en, dienvolgende, een sterke demografische groei in ons land. Leopold II hechtte als vorst bijzonder veel belang aan de bakens van zijn tijd (17) en wijdde zich met belangstelling en passie aan een beleid inzake openbare werken. Dat resulteerde in een heuse doctrine die, zoals vaak benadrukt,

des orientations complémentaires adoptées par le Comité du patrimoine mondial (13). Depuis 1992, par exemple, les interactions majeures entre les hommes et le milieu naturel constituent un critère distinct et sont reconnues comme des « paysages culturels ». Le Comité a également reconnu un statut et des critères particuliers pour les villes et les ensembles urbains (14).

Une procédure d'inscription prend un minimum de deux ans et demi, depuis le jour où l'Etat partie mentionne un bien sur sa liste indicative avant de le proposer formellement pour inscription jusqu'au moment où le Comité prend effectivement sa décision après l'évaluation des organisations consultatives (15). Chaque année, à la date du 30 septembre, les Etats parties peuvent, sur une base volontaire, introduire auprès du secrétariat de l'UNESCO des projets de proposition. Cette procédure prolonge les délais mais permet d'obtenir un avis pour améliorer les termes d'une proposition.

3. Léopold II, urbaniste visionnaire (1865-1909)

Le roi Léopold II a influencé voire initié la politique de travaux publics en Belgique (16). Son héritage est présent à Bruxelles et à Tervuren : la transformation du Palais Royal, les arcades et le parc du Cinquantenaire, le musée et l'arboretum de Tervuren mais aussi de nombreux parcs, le tracé de grandes avenues, ainsi que l'assainissement et l'embellissement des vieux quartiers du centre de Bruxelles.

Les aménagements de la Capitale par le roi bâtisseur peuvent être regardés dans leur ensemble, comme des éléments représentatifs d'une vision urbanistique audacieuse et innovante.

Le développement urbain fut l'un des phénomènes caractéristiques de la seconde moitié du XIXème siècle. Il a pour cause l'explosion économique connue par notre pays et son corollaire, une forte croissance démographique. Léopold II, « souverain particulièrement attentif aux grands traits distinctifs de son époque » (17), s'attela avec intérêt et passion à une politique des travaux publics. Il en naquit une véritable doctrine, dont la précocité a été mise

(13) De commissie keurt bijzondere richtsnoeren goed op basis van de verslagen van deskundigen en adviezen van adviesorganisaties. De inhoud kan altijd evolueren in de komende jaren. Zie de « *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial* », annexe 3 van de « *Orientations* ».

(14) *Idem* blz. 42-48.

(15) *Idem*, tijdschema, artikel 168.

(16) Voor een evaluatie van de gevolgen van de koninklijke wil voor de geschiedenis van de openbare werken tijdens zijn bewind, zie het boek van Ranieri, Liane, *Leopold II, urbaniste*, Hayaz, Brussel, 1973.

(17) Ranieri, Liane, *op. cit.*, blz. 11.

(13) Le Comité adopte des orientations particulières sur la base de rapports d'experts et d'avis des organisations consultatives. Leur contenu est toujours susceptible d'évoluer encore dans les années à venir. Voir les *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial*, annexe 3 des *Orientations*.

(14) *Idem*, p. 42-48.

(15) *Idem*, calendrier, article 168.

(16) Pour une évaluation de l'impact de la volonté royale sur l'histoire des travaux publics qui ont marqué son règne, voir le livre de Ranieri, Liane, *Léopold II, urbaniste*, Hayaz, Bruxelles, 1973.

(17) Ranieri, Liane, *op. cit.*, p. 11.

voorstrevend was ⁽¹⁸⁾. De verwezenlijkingen van de vorst illustreren een uitzonderlijke continuïteit van het koninklijk programma inzake stedenbouw ⁽¹⁹⁾.

Voor Leopold II, is de architectuur samen met de landschapskunst en de stedenbouw bepalend voor een lifestyle voor heel de bevolking. De stedenbouw heeft een sociale dimensie. De stad moet worden ingericht om de leefomstandigheden te verbeteren en de werken worden uitgevoerd voor de hygiëne en de openbare netheid. Mooie parken en grote plantsoenen moeten de bevolking uitnodigen om de voordelen van het platteland te genieten. De koning-bouwer ligt aan de oorsprong van het tracé van de grote lanen, de aanleg van de groene zones en openbare parken. Naast het openbaar goed, was de verzuchting van de koning ook van esthetische aard. De toename van het welzijn gaat hand in hand met de verfraaiing van de steden. Dat noemen wij heden ten dage stedenbouw, maar de koning noemde dat « de kunst van buiten ». De ontwikkeling moet van de straat en van ieder openbaar domein een reusachtig kunstwerk maken. De commerciële en industriële ontwikkeling moet de kostbare middelen bezorgen om dat doel te bereiken. Het gaat er Leopold II ook om het land in de ogen van de buitenlandse naties enige glans te geven en met alle middelen de economische en culturele uitstraling van het land te bewerkstelligen ⁽²⁰⁾.

4. De stedenbouwkundige erfenis van Leopold II : werelderfgoed van de mensheid ?

Waarom zouden wij niet overwegen om het stedenbouwkundige werk van Leopold II in zijn geheel als werelderfgoed te laten beschermen ? Dat plan zorgt weliswaar voor twee problemen, te weten : (1) de concrete begrenzing van dat erfgoed : Wat maakt deel uit van het stedenbouwkundig erfgoed van Leopold II ?; (2) de keuze van de criteria bepaald door de UNESCO betreffende het label waarmee het stedenbouwkundig erfgoed zou worden beschermd.

Deze toelichting heeft niet de ambitie om in de plaats te treden van de deskundigen om die vragen te beantwoorden. De directies voor Monumenten en Landschappen van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest en van het ministerie van het Vlaams Gewest zijn bevoegd om een gedetailleerd dossier aan te leggen. De Koninklijke Commissies voor Monumenten en Landschappen zijn vervolgens het best geplaatst om de opportuniteit van de bescherming van het erfgoed van Leopold II te onderzoeken. Om onze aanbeveling tot bescherming kracht bij te zetten, doen wij hier toch een poging om argumenten aan te voeren.

(18) *Ibidem*.

(19) *Ibidem*.

(20) Goedleven, Edgard, *Les serres royales de Laeken*, Bruxelles, Racine & SFI, 1988, blz. 30. *Le roi bâtisseur*, in Emerson, Barbara, Leopold II, le royaume et l'empire, Duculot, Paris, 1988, blz. 263-269.

en évidence à plusieurs reprises ⁽¹⁸⁾. Les réalisations du souverain illustrent une « exceptionnelle continuité du programme royal en matière d'urbanisme » ⁽¹⁹⁾.

Pour Léopold II, l'architecture combinée à l'art du paysagiste et à l'urbanisme détermine une manière de vivre pour toute la population. L'urbanisme a une dimension sociale. La ville doit être aménagée pour améliorer les conditions de vie et les travaux mis en œuvre pour assurer l'hygiène et la salubrité publique. De beaux parcs et de grands squares doivent convier la population à jouir des avantages de la campagne. Le roi bâtisseur est à l'origine du tracé de larges avenues, du développement de zones vertes et de parcs publics. Au-delà du bien public, la préoccupation du roi était aussi esthétique. L'accroissement du bien-être public marche de pair avec l'embellissement des villes. Ce que nous appelons aujourd'hui l'urbanisme, le Roi le nommait « l'art du dehors ». Le développement doit faire de la rue et de tout le domaine public une gigantesque œuvre d'art. Le développement commercial et industriel doit fournir les ressources précieuses pour servir cet objectif. Il s'agit aussi pour Léopold II de donner de l'éclat au pays aux yeux des nations étrangères et de développer par tous les moyens le rayonnement économique et culturel du pays ⁽²⁰⁾.

4. L'héritage urbanistique de Léopold II : patrimoine mondial de l'Humanité ?

Pourquoi ne pas envisager de classer l'ensemble de l'œuvre urbanistique de Léopold II au patrimoine mondial ? Une telle candidature pose, il est vrai, deux problèmes : (1) la délimitation concrète de ce patrimoine : qu'est-ce qui fait partie de l'héritage urbanistique de Léopold II ?; (2) le choix des critères définis par l'UNESCO sous le label desquels cet héritage urbanistique serait classé.

Le présent développement n'a pas l'ambition de se substituer aux experts pour répondre à ces questions. Les Directions des Monuments et des Sites de la Région de Bruxelles-Capitale et du ministère de la Communauté flamande sont compétentes pour constituer un dossier détaillé. Les Commissions royales des Monuments et des Sites seront ensuite les plus habilitées pour juger de l'opportunité de l'inscription. Pour étayer notre recommandation de classement, nous esquissons ici des éléments de réponses.

(18) *Ibidem*.

(19) *Ibidem*.

(20) Goedleven, Edgard, *Les serres royales de Laeken*, Bruxelles, Racine & SFI, 1988, p. 30. *Le roi bâtisseur*, in Emerson, Barbara, Léopold II, le royaume et l'empire, Duculot, Paris, 1988, p. 263-269.

4.1. De stedenbouwkundige erfenis van Leopold II

Het erfgoed uit het tijdperk van de koning-bouwer bestaat vooral uit monumentale werken.

Het Koninklijk Paleis van Brussel is gebouwd op de plaats waar zich vroeger het Hof van de Hertogen van Brabant bevond, dat in 1731 in vlammen opging. De werken zijn aangevat in 1820, tijdens het bewind van koning Willem. Het Paleis is in 1904 verbouwd onder Leopold II, die er de huidige vorm en uitstraling aan gaf. Het Koninklijk Paleis is eigendom van de Belgische Staat en wordt als ambtswoning ter beschikking gesteld van de Koning der Belgen ⁽²¹⁾. Sinds 1965, is het een traditie dat het Koninklijk Paleis van Brussel jaarlijks opengesteld wordt voor het publiek.

De Triomfboog van het Jubelpark is de poort van de stad en is een belangrijk stedenbouwkundig symbool. Enerzijds, is hij de overgang van het platteland naar de stad en anderzijds symboliseert hij de historische en illustere eigenheid van de stad. De bouw van de Triomfboog is aangevat in 1890. Wanneer Bordiau in 1904 sterft, doet Leopold II een beroep op de Franse architect Charles Girault om de werken te voltooien. Die past de plannen aan en laat in een recordtijd een majestueuze arcade met drie bogen bouwen, die op 27 september 1905 plechtig geopend wordt ter gelegenheid van de 75^e verjaardag van de Belgische onafhankelijkheid. Het hele Jubelpark beslaat 34 ha en is eigendom van de federale Staat. Sinds 1976, is het beschermd. Het is gelegen in de gemeenten Brussel en Etterbeek. De Regie der Gebouwen draagt de administratieve verantwoordelijkheid en heeft het Brussels Instituut voor het Milieubeheer (BIM), dat onder het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ressorteert, belast met het dagelijks beheer. In 2001, heeft de Koning Boudewijnstichting het initiatief genomen voor een grootschalige restauratie door de voorafgaande studies te bestellen en te financieren. Het restauratieproject wordt gefinancierd in het kader van Beliris, het samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest ⁽²²⁾.

Van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, wenste Leopold II een soort van uitstalraam van Belgisch Congo te maken. Ter gelegenheid van de Wereldtentoonstelling van 1897, liet hij het Koloniënpaleis bouwen. De eerste steen van het gebouw zoals we dat vandaag kennen,

4.1. L'héritage urbanistique de Léopold II

En premier lieu, le patrimoine de l'ère du roi bâtisseur comprend des œuvres monumentales.

Le Palais Royal de Bruxelles : érigé à l'emplacement de l'ancienne Cour des Ducs de Brabant, incendiée en 1731. Commencé en 1820 sous le règne du roi Guillaume, il fut modifié en 1904 sous Léopold II, qui lui donna son unité et son prestige actuel. Propriété de l'Etat, le Palais Royal est mis à la disposition du roi des Belges comme palais de fonction ⁽²¹⁾. Depuis 1965, il est de tradition qu'annuellement le Palais Royal de Bruxelles soit accessible au public.

L'arcade du Cinquantenaire : aux portes de la cité, elle véhicule une symbolique urbanistique importante. D'une part, elle concentre le passage entre la ville et la campagne. D'autre part, elle célèbre le caractère historique et illustre de la ville. La construction des arcades débute en 1890. A la mort de Bordiau en 1904, Léopold II fait appel à l'architecte français Charles Girault pour terminer les travaux. Ce dernier modifie les plans et fait ériger en un temps record une majestueuse arcade à trois arches, inaugurée le 27 septembre 1905, pour le 75e anniversaire de l'indépendance belge. Propriété de l'Etat fédéral, l'ensemble du Cinquantenaire est un site de 34 ha, classé depuis 1976 et situé sur les communes de Bruxelles et Etterbeek. La Régie des Bâtiments en assume la responsabilité administrative et a confié la gestion quotidienne du parc à l'IBGE, l'Institut bruxellois pour la Gestion de l'Environnement, qui dépend de la Région de Bruxelles-Capitale. En 2001, La Fondation Roi Baudouin a été l'initiatrice d'une vaste restauration en lançant et finançant les études préalables. Le financement de ce projet de restauration est pris en charge par Beliris, un accord de coopération entre l'Etat fédéral et la Région de Bruxelles-Capitale ⁽²²⁾.

Le Musée royal d'Afrique centrale : Léopold voulait aménager une sorte de vitrine de son Congo et profita de l'exposition universelle de 1897 pour faire aménager un palais des colonies. La première pierre de l'édifice tel qu'on le connaît aujourd'hui fut posée en 1904. Le Musée est un

(21) Monette, Pierre-Yves, *Métier de roi. Famille. Entourage. Pouvoir*. Alice éditions, Bruxelles, 2002, p. 174.

(22) Koning Boudewijnstichting, Persbericht, *Beliris start de restauratiewerken van het Jubelpark op basis van een inrichtingsplan van de Koning Boudewijnstichting*, 15/09/2005, publicatie van de Koning Boudewijnstichting, *Een « Central Park » worden in het hart van Brussel en van Europa. De restauratie van het Jubelpark*.

(21) Monette, Pierre-Yves, *Métier de roi. Famille. Entourage. Pouvoir*, Alice éditions, Bruxelles, 2002, p. 174.

(22) Fondation roi Baudouin, Communiqué de presse, *Beliris entame la restauration du Parc du Cinquantenaire, sur un schéma directeur de la Fondation Roi Baudouin*, 15/09/2005; Publication de la Fondation roi Baudouin, *Un « Central Park » au cœur de l'Europe. La restauration du Parc du Cinquantenaire*.

is gelegd in 1904. Het museum is een federale wetenschappelijke instelling, die onder de federale minister bevoegd voor Wetenschapsbeleid ressorteert (23).

Leopold II heeft tevens zijn sporen nagelaten met de aanleg van groene ruimten : meer dan 7.500 hectaren groene ruimten, waarvan meer dan 1.000 hectaren openbare tuinen alleen al in de Brusselse agglomeratie, die er bijna geen had bij het begin van zijn koningschap (24).

De lijst van de groene ruimten die de Koning tot stand heeft gebracht, is indrukwekkend. De meeste groene ruimten zijn aangelegd in het kader van een aanlegplan dat gepaard ging met het aanleggen van brede beboomde lanen, ringlanen of invalswegen, de tweede ring van Brussel (1865-1914), de Louizalaan (1860-1866), de Tervurenlaan en de Vorstlaan (1895-1910). Naast de Tuin van de Koning en het Arboretum van Tervuren (25), zijn er ook nog het Park van Vorst, het Dudenpark, het Park van Laken rond het Koninklijk Paleis, het Elisabethpark rond de Basiliek van Koekelberg, het Josaphatpark, het Jubelpark, het Park van Woluwe, de Jagersveldsquare en de beschermde vijver van Bosvoorde (26).

Men zou nog andere projecten kunnen vermelden die doordrongen zijn van de geest van de koning-bouwer door zijn steun bij de realisatie ervan of door de voortrekkersrol die hij bij het ontwerp ervan gespeeld heeft. De beslissing om het Justitiepaleis te bouwen, is genomen tijdens het bewind van Leopold I, maar Leopold II stond volledig achter de bouw van dat monumentale gebouw. Hij beschouwde het als een van de grootste verwezenlijkingen van zijn koningschap (27).

De plannen voor de Basiliek van Koekelberg zijn tijdens zijn koningschap gemaakt. Voorts verdedigde de koning ideeën die één of verschillende generaties later ten uitvoer brachten: onder meer het Paleis voor Schone Kunsten en de aanleg van de Kunstberg (28).

établissement scientifique fédéral qui relève du ministre fédéral de la Politique scientifique (23).

En deuxième lieu, l'action de Léopold II est indélébile dans la création d'espaces verts : plus de 7.500 hectares de verdure, dont plus de 1.000 hectares de jardins publics dans la seule agglomération bruxelloise, qui en était à peu près dépourvue au début de son règne (24).

La liste des interventions royales en faveur des espaces verts est impressionnante. Notons que la création de la plupart de ceux-ci s'inscrit dans un plan d'aménagement qui s'accompagne de la percée de larges avenues arborées, boulevards de ceinture ou voies de pénétration, la deuxième ceinture des boulevards de Bruxelles (1865-1914), l'avenue Louise (1860-1866), l'avenue de Tervuren et le boulevard du Souverain (1895-1910). Outre le jardin du Roi et l'arboretum de Tervuren (25), il faut citer les parcs de Forest et Duden, le parc de Laeken autour du château royal, le parc Elisabeth autour de la basilique de Koekelberg, le parc Josaphat, le parc du Cinquantenaire, le parc de Woluwe, le square du Jagersveld et l'étang de Boitsfort préservé (26).

Il pourrait être également fait mention des aménagements au-dessus desquels plane l'esprit du roi bâtisseur, soit parce qu'il en a soutenu l'élaboration, soit parce qu'il avait été un précurseur dans leur conception. Si la décision de bâtir le palais de justice avait été prise sous le règne de Léopold I, Léopold II a soutenu la construction du gigantesque édifice par sa pleine et entière approbation. Il le considéra comme « un des hauts faits de son règne » (27).

Le projet de la basilique de Koekelberg débuta sous son règne. Par ailleurs, « le roi a été le défenseur d'idées que la postérité finira par réaliser à une ou plusieurs générations d'intervalles » : le Palais des Beaux-Arts, l'aménagement du mont des Arts faisaient partie de ses projets (28).

(23) Het koninklijk besluit van 20.3.1997 plaatst deze instelling onder de controle van de federale overheidsdiensten voor wetenschappelijke, technische en culturele aangelegenheden. Lagasse, Charles-Etienne, *Les nouvelles institutions politiques de la Belgique et de l'Europe*, Erasme, 2003, p. 142.

(24) Ranieri, *op.cit.*, p. 346.

(25) Het arboretum is eigendom van de Belgische Staat, maakt deel uit van de koninklijke schenking en staat op de lijst van de goederen met een bestemming van algemeen nut.

(26) Site van de vzw Badeaux, *Promotion de l'histoire locale et du tourisme culturel. Défense du patrimoine et de l'environnement*, <http://www.badeaux.be>

(27) Emerson, *op. cit.*, p. 264.

(28) *Idem*, p. 343.

(23) L'arrêté Royal du 20.3.1997 place cet établissement sous le contrôle des Services fédéraux des affaires scientifiques, techniques et culturelles. Lagasse, Charles-Etienne, *Les Nouvelles Institutions politiques de la Belgique et de l'Europe*, Erasme, 2003, p. 142.

(24) Ranieri, *op.cit.*, p. 346.

(25) Propriété de l'Etat belge, l'arboretum fait partie de la Donation Royale, dans la liste des biens à affectation d'intérêt général.

(26) Site de l'ASBL Badeaux, *Promotion de l'histoire locale et du tourisme culturel. Défense du patrimoine et de l'environnement*, <http://www.badeaux.be/>.

(27) Emerson, *op. cit.*, p. 264.

(28) *Idem*, p. 343.

4.2. De criteria van de UNESCO

Het erfgoed uit het tijdperk van Leopold II is meer dan een coherent en uitzonderlijk geheel. Het is in de eerste plaats een uiting van een visionaire opvatting over stedenbouw en landschapsarchitectuur. De monarch had voor zijn tijd originele ideeën. Hij heeft met volharding geijverd voor meer harmonie in de stad en voor een betere bescherming van onze natuurlijke landschappen. Ook vandaag nog bouwen we, ondanks de veranderingen van de moderne tijd, voort op wat tijdens zijn bewind verwezenlijkt is. Leopold II had zich voorgenomen de hoofdstad te verfraaien en heeft haar een nieuw uitzicht gegeven ⁽²⁹⁾.

Het begrip « cultureel landschap », dat de UNESCO in 1992 uitdokterde, zou voor de internationale erkenning van dat erfgoed kunnen zorgen. Onder de noemer « cultureel landschap », erkent de UNESCO de belangrijkste interacties tussen mens en natuurlijke omgeving als werelderfgoed.

Culturele landschappen ontstaan door ingrepen van de mens in de natuur. Ze getuigen van de evolutie van de samenleving en van wat de mens in de loop der tijden tot stand heeft gebracht onder invloed van de materiële beperkingen en/of mogelijkheden die voortvloeiden uit zijn omgeving en de opeenvolgende interne en externe sociale, economische en culturele krachten. De term « culturele landschappen » dekt een grote verscheidenheid aan interacties tussen de mens en zijn natuurlijke omgeving. Als werelderfgoed, wordt onder meer een door de mens duidelijk afgebakend, ontworpen en bewust aangelegd landschap erkend, wat van toepassing is op tuin- en parklandschappen, die om esthetische redenen vaak een geheel vormen met prestigieuze gebouwen ⁽³⁰⁾.

Er zij op gewezen dat de Commissie voor het Werelderfgoed eveneens de uitzonderlijke waarde van bepaalde steden of historische stadskernen erkent. Levende historische sites worden soms als werelderfgoed beschermd.

Gebouwen die weliswaar in de ruimte beperkt zijn, maar een mijlpaal waren in de geschiedenis van de stedenbouw, kunnen voor bescherming worden voorgedragen. In dat geval, gaat het voornamelijk om een monumentaal complex en in bijkomende mate om de hele stad waar dat complex zich bevindt ⁽³¹⁾.

4.2. Les critères de l'UNESCO

Plus qu'un ensemble architectural cohérent et exceptionnel, l'héritage patrimonial de l'ère de Léopold II est avant tout emblématique d'une conception visionnaire de l'urbanisme et du paysagisme. Il importe de souligner l'originalité des vues du monarque dans le cadre de son époque qui a, avec ténacité, œuvré à une plus grande harmonie urbaine et à une meilleure sauvegarde de nos sites naturels. « Aujourd'hui encore, malgré les transformations du monde moderne, nous vivons sur l'acquis de ce règne. Léopold II a remodelé la capitale qu'il s'était fait un devoir d'embellir » ⁽²⁹⁾.

Le concept de « paysage culturel », développé par l'UNESCO en 1992, pourrait apporter une reconnaissance internationale à ce patrimoine. Sous la dénomination de « paysage culturel », l'UNESCO reconnaît comme patrimoine mondial les interactions majeures entre les hommes et le milieu naturel.

Les paysages culturels représentent « les ouvrages combinés de l'homme et de la nature ». Ils illustrent l'évolution de la société et des établissements humains au cours des âges, sous l'influence des contraintes matérielles et/ou des atouts présentés par leur environnement et des forces sociales, économiques et culturelles successives, internes et externes. Le terme « paysages culturels » recouvre une grande variété d'interactions entre l'homme et son environnement naturel. Est notamment reconnu comme patrimoine mondial le paysage clairement défini, conçu et créé intentionnellement par l'homme, ce qui comprend des paysages de jardins et de parcs créés pour des raisons esthétiques souvent associés à des constructions prestigieuses ⁽³⁰⁾.

Notons que le Comité du patrimoine reconnaît également la valeur exceptionnelle de certaines villes ou centres-villes historiques. Sont parfois classés au patrimoine mondial des sites historiques vivants.

Des propositions peuvent être faites en faveur de réalisations limitées dans l'espace mais ayant exercé une influence dans l'histoire de l'urbanisme. Dans ce cas, l'inscription concerne essentiellement un ensemble monumental et accessoirement la ville entière où il s'insère ⁽³¹⁾.

(29) Ranieri, *op. cit.*, p. 343.

(30) *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial, annexe 3 des Orientations.*

(31) *Ibidem.*

(29) Ranieri, *op. cit.*, p. 343.

(30) *Orientations pour l'inscription de types spécifiques de bien sur la liste du patrimoine mondial, annexe 3 des Orientations.*

(31) *Ibidem.*

De ideeën van koning Leopold II werden soms als megalomaan bestempeld. Sommige studies hebben getracht aan te tonen dat achter het idyllische beeld van de architecturale meesterwerken een zeer pijnlijke realiteit schuilging voor de gewone mensen wier woningen afgebroken werden (32). Ten slotte is die droom van monumentale gebouwen (33) onlosmakelijk verbonden met de uitbuiting van Congo. Los van de desbetreffende polemiek, erkent de UNESCO de werken van de koning, maar plaatst ze in hun specifieke economische en sociale context.

De UNESCO eist eveneens dat er wetsbepalingen worden aangenomen met het oog op de bescherming en het beheer (34). Om aan die voorwaarden te voldoen, is het in België gebruikelijk dat de Gewesten (35) het goed (de goederen) beschermen. Verschillende van de voornoemde gebouwen zijn al beschermd door het Gewest: het Jubelpark (beschermd in 1976), de Tuin van de Koning (beschermd in 1976), het Park van Vorst en het Dudenpark (1973) en het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika.

De UNESCO erkent evenwel een verscheidenheid aan beschermings- en beheersmaatregelen, aangezien die internationale organisatie rekening moet houden met de specifieke kenmerken van de landen. Bepaalde goederen van de erfenis van Leopold II worden beheerd door de Koninklijke Schenking. Het koninklijk besluit van 1930 (36), dat de voorwaarden voor de Koninklijke Schenking en de opdrachten en plichten van die autonome overheidsinstelling vastlegt, lijkt een voldoende wettelijk beschermings- en beheerskader te zijn (de Serres van Laken en het Arboretum van Tervuren maken deel uit van de Koninklijke Schenking).

Het Koninklijk Paleis maakt deel uit van de civiele lijst. De bij de Grondwet ingevoerde en bij wet (37) geregelde civiele lijst bevat alle middelen die de Natie ter beschik-

Les idées de grandeur du roi Léopold II ont parfois été qualifiées de mégalomanes. Certaines études se sont attelées à démontrer que derrière l'image idyllique des chefs-d'œuvre architecturaux se cachait une réalité douloureuse pour les populations dont les logements étaient détruits (32). Enfin, « ce rêve de grandeur et de pierre » (33) est lié inévitablement au débat concernant l'exploitation du Congo. Mais au-delà des polémiques, l'UNESCO reconnaît les œuvres de l'homme sans les détacher de leur contexte économique et social spécifique.

L'UNESCO exige également que des dispositions légales soient prises pour assurer la protection et la gestion (34). En Belgique, pour répondre à ces conditions, il est d'usage de classer le(s) bien(s) à la Région (35). Plusieurs des biens mentionnés font déjà l'objet d'un classement à la Région: le Cinquantenaire (classé en 1976); le jardin du Roi (classé en 1976); les parcs de Forest et Duden (1973); le Musée royal d'Afrique centrale.

Toutefois, l'UNESCO reconnaît une variété de mesures de protection et de gestion puisque l'organisation internationale doit tenir compte des spécificités nationales du monde entier. Parmi l'héritage de Léopold II, certains biens sont gérés par la Donation Royale. L'arrêté royal de 1930 (36) qui définit les conditions de la Donation Royale et les missions et obligations de cette institution publique autonome semble constituer un cadre légal suffisant de protection et de gestion (les Serres de Laeken et l'arboretum de Tervuren font partie de la Donation Royale).

En ce qui concerne le Palais Royal, il fait partie de la Liste civile. La Liste civile prévue par la Constitution et organisée par la loi (37) constitue l'ensemble des moyens

(32) Lucas, Catherine, *Léopold II, la folie des grands», Luc Pire, 2002.*

(33) *Ibidem.*

(34) Cf. *supra*, p. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité ?*

(35) In het Brussels Hoofdstedelijk Gewest bevat de Brusselse Huisvestingscode, hoofdstuk IV, de bepalingen terzake. De beschermingsprocedure kan opgestart worden op initiatief van de gewestelijke overheden, op verzoek van een eigenaar, een vereniging tot bescherming van het erfgoed of het college van burgemeester en schepenen van de gemeente waar het goed gelegen is.

(36) Oorspronkelijk had Leopold II voorgesteld om een aantal monumentale gebouwen en parken aan de Staat te schenken. Bij het overlijden van de vorst werden de goederen van deze « koninklijke schenking » staats eigendom en werd het Ministerie van Financiën belast met het onderhoud ervan. In 1930 werd de Koninklijke Schenking een autonome overheidsinstelling bij koninklijk besluit. De uitgaven werden bijgevolg gedekt met eigen inkomsten zonder kosten voor de openbare schatkist.

(37) De civiele lijst wordt door de wet vastgesteld voor de duur van de regering van elke Koning (art. 89 van de Grondwet). Zie in dit verband Stangherlin Katrin, *Le patrimoine royal*, La Charte, Bruxelles, 2004, p. 63-109.

(32) Lucas, Catherine, *Léopold II, la folie des grands», Luc Pire, 2002.*

(33) *Ibidem.*

(34) Voir ci-dessus, p. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité ?*

(35) Dans la Région de Bruxelles-Capitale, le Code bruxellois de l'aménagement du territoire, chap. IV, règle les dispositions en la matière: la procédure de classement peut être entamée soit à l'initiative des autorités régionales; soit à la demande du propriétaire; d'une association de sauvegarde du patrimoine ou du collège des bourgmestres et échevins de la commune où le bien est situé.

(36) A l'origine, Léopold II avait proposé d'offrir à l'Etat un certain nombre de bâtiments monumentaux et de parcs. A la mort du souverain, les biens de cette « donation royale » devinrent propriété de l'Etat et le Ministère des finances fut chargé de leur entretien. En 1930, par arrêté royal, la Donation royale devint une institution publique autonome. Les dépenses furent dès lors couvertes par des revenus propres, sans charge pour le Trésor public.

(37) La loi fixe la Liste civile pour la durée de chaque règne (art. 89 Constitution). Voir à ce sujet, Stangherlin, Katrin, *Le patrimoine royal*, La Charte, Bruxelles, 2004, p. 63-109.

king stelt van de Koning om hem in staat te stellen de koninklijke functie in alle morele en materiële onafhankelijkheid uit te oefenen. Een van de vier departementen van het koningshuis die belast is met het beheer van die lijst, heeft bij uitbreiding dezelfde naam gekregen. Het intern onderhoud is voor de Koning, die daarvoor ten dele kan rekenen op de Koninklijke Schenking. De Staat – voornamelijk de Regie der Gebouwen – is belast met het extern onderhoud en met de grote interne en externe herstellingen. De intendant van de civiele lijst van de Koning is verantwoordelijk voor het beheer van de koninklijke residenties en paleizen. Er bestaat een nauwe functionele band tussen de commandant van de koninklijke paleizen en de intendant in het kader van dat beheer, waarbij deze laatste bovendien nauwe contact onderhoudt met de Koninklijke Schenking, aangezien hij van rechtswege lid is van de raad van bestuur ervan⁽³⁸⁾. *A priori*, lijkt dat wettelijk kader eveneens te voorzien in voldoende beschermings- en beheersmechanismen.

5. De Serres van Laken

Binnen het patrimonium van de koning-urbanist, getuigen de Koninklijke Serres van Laken van een ambitieuze en grandioze visie, die de basis vormt voor de gebouwen en de stedenbouw van Leopold II⁽³⁹⁾. De Serres zouden kunnen worden beschermd als werelderfgoed, als onderdeel van de Koninklijke Schenking van Leopold II of apart.

5.1. *Geschiedenis en beschrijving*

Het complex van de Serres van Laken bestaat uit drie zones, met een oppervlakte van 1,5 hectare. De eerste zone bestaat uit een groep van monumentale gebouwen – de Embarcadère, de Congoserre, de Wintertuin, de Maquetserre ernaast en de Orangerie – die in een rechte lijn liggen en met het kasteel in verbinding staan via de Theaterserre. De tweede zone bestaat uit het Plateau van de Palmbomen, met het Débarcadère, de Palmbomenserre en het Palmbomenpaviljoen, de IJzeren Kerk, de azaleaserre en de teeltserres. De derde zone bestaat uit de boven- en ondergrondse galerijen en de glazen gangen, afgewisseld met kleine sfeervolle paviljoentjes die men tussen de twee grote serrecomplexen vindt.

Met uitzondering van de Orangerie, die rond 1818 gebouwd is op bevel van Willem I van Nederland en enkele kleine teeltserres uit de tijd van Albert I, is het geheel van het serrecomplex opgetrokken tussen 1874 en 1905, op ini-

immobiliers, matériels et financiers mis par l'Etat à la disposition du roi pour lui permettre de faire face aux obligations découlant de sa charge. Par extension, elle a donné son nom à un des quatre départements de la maison du roi précisément chargé de gérer cette liste. L'entretien intérieur incombe au roi, aidé en partie par la Donation royale. L'Etat – principalement la Régie des bâtiments – assume quant à lui l'entretien extérieur et les grosses réparations tant intérieures qu'extérieures. L'Intendant de la liste civile du roi est responsable de la gestion des résidences et des palais royaux. Un lien fonctionnel étroit existe entre le commandant des palais royaux et l'intendant dans le cadre de cette gestion, ce dernier assurant en outre un contact suivi avec la Donation royale, dont il est membre de droit du conseil d'administration⁽³⁸⁾. *A priori*, ce cadre légal semble présenter également des mécanismes de protection et de gestion satisfaisants.

5. Les Serres de Laeken

Parmi le patrimoine hérité du roi urbaniste, « Les Serres royales de Laeken se situent au sein d'une vision ambitieuse et grandiose qui sous-tend les constructions et l'urbanisme de Léopold II »⁽³⁹⁾. Les Serres pourraient faire l'objet d'une procédure de classement au patrimoine mondial soit au sein de l'héritage de Léopold II, soit de manière spécifique.

5.1. *Histoire et description*

Le complexe des Serres de Laeken se compose de trois zones, couvrant une superficie de 1,5 hectare. La première est formée d'un groupe de bâtiments monumentaux – l'Embarcadère, la Serre du Congo, le Jardin d'hiver, la Serre Maquet attenante et l'Orangerie – qui se succèdent en ligne droite et communiquent avec le château par la Serre du Théâtre. La deuxième zone est le Plateau des palmiers, avec le Débarcadère, la Serre aux palmiers et le Pavillon des palmiers, l'Eglise de Fer, la Serre aux azalées et les Serres de culture. Quant à la troisième zone, elle réunit les galeries de surface et souterraines et les couloirs de verre, ponctués de petits pavillons pleins d'atmosphère, qui s'étendent entre les deux grands ensembles de serres.

A part l'Orangerie, construite vers 1818 sur l'ordre de Guillaume Ier des Pays-Bas, et quelques petites serres de culture de l'époque d'Albert Ier, le complexe des Serres a été entièrement édifié entre 1874 et 1905, à l'initiative de

(38) Monette, *op. cit.*, p. 106-108.

(39) Goedleven, Edgard, *op. cit.*

(38) Monette, *op. cit.*, p. 106-108.

(39) Goedleven, Edgard, *op. cit.*

tatief van Leopold II onder de leiding van achtereenvolgens de architecten Alphonse Balat, Henri Maquet en Charles Girault.

5.2. Een architecturaal meesterwerk

Sinds de oudheid, heeft de mens interesse gehad voor de planten en de kunstmatige teelt ervan. Sinds de renaissance, hebben ontdekkingsreizigers onbekende planten meegebracht naar Europa, die hier nu geteeld worden. De grootste moeilijkheid was de planten uit de warme landen te beschermen tegen de koude, zonder hen het nodige licht te ontfangen. Serrebouw is een fenomeen uit de 19^e eeuw, dat mogelijk werd door de vooruitgang van de bouwtechnieken en vooral door het gebruik van metaal en glas als bouw materiaal.

De bouwtechniek van de Serres van Laken is beïnvloed door andere gebouwen van hetzelfde type in Europa. De Serre van Chatsworth, die in 1836 door Joseph Paxton gebouwd is, betekende een grote stap vooruit op het vlak van het gebruik van ijzer en glas, ventilatie, verwarming en watertoevoer. De ronde Wintertuin in Laken is geïnspireerd op het Crystal Palace, gebouwd ter gelegenheid van de eerste Wereldtentoonstelling in Londen in 1851. Andere in Europa beroemde glazen monumenten zoals de Palmengarten (1868-1869) in Frankfurt en de « Royal Botanic Gardens » van Kew (1844-1848) hebben de Belgische architecten geïnspireerd.

De Serres van Laken zijn tot stand gekomen op een ogenblik dat alle noodzakelijke technieken ontwikkeld waren. De omvang en de architecturale kwaliteit vormen een voorbeeld daarvan. Zij mogen beschouwd worden als een architecturaal meesterwerk in ijzer en glas van de 19^e eeuw, omdat zij de synthese vormen van de technische inspanningen die sinds het begin van die eeuw geleverd werden. Het glas heeft een totale oppervlakte van 2,5 hectare. Het glazen dak is ononderbroken over een afstand van 700 meter; dat is een uniek concept in de architectuurschiedenis van de serres.

Vandaag zijn de Koninklijke Serres van Laken een van de grootste en indrukwekkendste private tuinencomplexen van Europa. De grote meesterwerken in glas en staal zoals de Serres van Chatsworth en Crystal Palace zijn vernietigd, respectievelijk in 1920 en 1936. De Koninklijke Serres van Laken, die geregeld onderhouden en onlangs gerenoveerd zijn, bleven nagenoeg intact.

De « glazen stad » van Laken is een inspiratiebron geweest voor de Belgische architectuur uit die periode, met een uitstraling, samen met de Art Nouveau, over de hele wereld ⁽⁴⁰⁾.

(40) Bibliografie : Goedleven, *op.cit.*: Smets, Irène, *Les serres royales de Laeken*, Gent, Ludion, 2001.

Léopold II sous les directions successives des architectes Alphonse Balat, Henri Maquet et Charles Girault.

5.2. Un chef-d'œuvre d'architecture

Depuis l'Antiquité, l'homme s'est intéressé aux plantes et à leur culture artificielle. Dès la Renaissance, les voyages d'exploration permettent la culture de plantes inconnues en Europe. La plus grande difficulté consistait à protéger du froid les plantes venues des pays chauds, sans leur ôter la lumière. La construction des Serres est un phénomène du XIXème siècle rendu possible par les progrès des techniques du bâtiment et surtout l'utilisation du métal et du verre comme matériaux de construction.

La technique de construction des Serres de Laeken a été influencée par d'autres édifices du même type en Europe. La serre de Chatsworth, bâtie en 1836 par Joseph Paxton, fit faire de grands progrès aux techniques d'emploi du fer et du verre, de ventilation, de chauffage, d'amenée d'eau. La rotonde du jardin d'Hiver à Laeken est inspirée par le Crystal Palace, édifié à l'occasion de la première exposition universelle à Londres en 1851. D'autres monuments en verre célèbres d'Europe tels que le Palmengarten (1868-69) à Francfort et les « Royal Botanic Gardens » de Kew (1844-1848) ont nourri les esprits des architectes belges.

Les serres de Laeken furent réalisées à un moment où toutes les techniques nécessaires étaient au point. Leur ampleur et leur qualité architecturale sont à ce titre exemplaires. Elles peuvent être considérées comme un sommet de l'architecture en fer et en verre du XIXème siècle car elles sont la synthèse des efforts techniques déployés depuis le début du siècle. La superficie totale de la couverture de verre atteint 2,5 hectares. Le toit de verre est ininterrompu sur une distance de 700 m; c'est un concept unique dans l'histoire architecturale des serres.

Aujourd'hui, les Serres royales de Laeken sont l'un des complexes jardiniers privés les plus vastes et les plus impressionnants d'Europe. En effet, les grands chefs-d'œuvre de verre et d'acier tels que la serre de Chatsworth et le Crystal Palace ont été détruits, respectivement en 1920 et en 1936. Les Serres royales de Laeken, régulièrement entretenues et récemment rénovées, sont restées pratiquement intactes.

La « ville de verre » de Laeken a également été une source d'inspiration pour la nouvelle architecture belge de cette époque dont le rayonnement s'est propagé, avec l'Art nouveau, à travers le monde entier ⁽⁴⁰⁾.

(40) Bibliographie : Goedleven, *op.cit.* : Smets, Irène, *Les serres royales de Laeken*. Gand, Ludion, 2001.

5.3. Een uitzonderlijke plantenverzameling

De plantenverzameling vormt een uniek botanisch patrimonium met duizenden bomen, struiken, bloemen en planten, waarvan sommige met uitsterven bedreigd zijn (*Cibotium regale* uit Mexico en Guatemala). De leeftijd van de oudste palmbomen, aangekocht door Leopold II zelf, wordt op 150 jaar geraamd; 44 sinaasappelbomen maken deel uit van de oorspronkelijke collectie uit de 18^e eeuw.

De 296 soorten camelia's zijn de grootste verzameling camelia's in serre en de oudste verzameling van die omvang ter wereld. Naast hun historische en culturele waarde, hebben die camelia's een wetenschappelijk belang wegens hun erfelijke materiaal. De huidige plantenverzameling van Laken heeft dus een driedubbele uitzonderlijke waarde. Eerst en vooral, leven sommige planten uit de oorspronkelijke aanplantingen van Leopold II nog altijd. Vervolgens, weerspiegelen de huidige aanplantingen in hun geheel nog altijd dezelfde filosofie als de oorspronkelijke aanplantingen en, ten slotte, omvatten de Koninklijke Serres nog altijd enorm veel zeldzame planten van grote waarde ⁽⁴¹⁾.

5.4. Bescherming en beheer van de Serres

Een deel van de Serres van Laken is op het domein van de Staat gebouwd ⁽⁴²⁾ : de Orangerie, de Theaterserre, de Wintertuin, de Maquetserre, de Palmbomenserre en de helft van de Congoserre. De kosten voor de restauratie van deze « glazen stad » zijn voor de eigenaar, de Regie der Gebouwen, een semioverheidsinstelling onder het toezicht van de minister van Financiën.

De andere serres, vanaf de helft van de Congoserre (mede-eigendom met de Regie der Gebouwen) worden door de Koninklijke Schenking beheerd. Ingevolge de wet van 1903, is de Belgische Staat eigenaar geworden van het grootste deel van het roerend en onroerend patrimonium van Leopold II. Later heeft de Staat het beheer ervan overgelaten aan een aparte openbare instelling met rechtspersoonlijkheid: de Koninklijke Schenking. De Staat heeft echter maar de volle eigendom van een deel van die goe-

5.3. Une exceptionnelle collection de plantes

La collection de plantes est un patrimoine botanique unique comprenant des milliers d'arbres, d'arbustes, de fleurs et de plantes, dont certaines menacées d'extinction dans la nature (*Cibotium regale*, originaire du Mexique et du Guatemala). L'âge des plus anciens palmiers, acquis par Léopold II lui-même, est estimé à cent cinquante ans. 44 orangers font partie de la collection initiale du XVIIIe siècle.

Les 296 variétés de camélias constituent la plus importante collection de camélias en serre et la plus ancienne collection de cette ampleur dans le monde. Outre leur valeur historique et culturelle, ces camélias présentent un intérêt scientifique en raison de leur matériel héréditaire. Ainsi, l'actuelle collection de plantes des Serres de Laeken a une triple valeur exceptionnelle. D'abord, certaines plantes appartenant aux plantations originelles de Léopold II existent encore. Ensuite, les plantations actuelles répondent toujours, dans leur ensemble, à l'esprit qui présida aux plantations d'origine. Enfin, les Serres Royales contiennent encore énormément de plantes rares de grande valeur ⁽⁴¹⁾.

5.4. Protection et gestion des serres

Une partie des serres de Laeken sont construites sur le domaine de l'Etat ⁽⁴²⁾ : l'Orangerie, la Serre du théâtre, le jardin d'hiver, la serre Maquet, la Serre aux palmiers et la moitié de la serre du Congo. Les frais de restauration de cette « ville de verre » incombent à son propriétaire, la Régie des bâtiments, parastatal placé sous la tutelle du ministre des Finances.

Les autres serres, à partir de la moitié de la Serre du Congo (en copropriété avec la Régie du bâtiment), sont gérées par la Donation Royale. Par la loi de 1903, l'Etat belge reçut la propriété de la plupart du patrimoine foncier et immobilier de Léopold II. Plus tard, l'Etat légua leur gestion à un établissement public distinct doté de la personnalité juridique : la Donation Royale. L'Etat n'a cependant la pleine propriété que d'une partie seulement de ces biens. Pour ce qui est des biens dits réservés, également biens de

(41) *Ibidem*.

(42) De uitbreidingen van het kasteel van Laken, met onder andere de appartementen van de hertog en hertogin van Brabant, alsook de bibliotheek, de stallen, een deel van de serres en de helft ongeveer van het park ervan, maken deel uit van de Koninklijke Schenking en zijn eigendom van de Kroon, terwijl het kasteel zelf, de vermelde serres en de andere helft eigendom zijn van de Staat. Monette, *op. cit.* Blz. 137.

(41) *Ibidem*.

(42) Les extensions du château de Laeken, où se trouvent notamment les appartements du duc et de la duchesse de Brabant, ainsi que sa bibliothèque, ses écuries, une partie des serres et la moitié environ de son parc relève de la Donation Royale et sont des biens de la couronne tandis que le corps du château, les serres mentionnées et l'autre moitié du parc appartiennent en propre à l'Etat. Monette, *op. cit.*, p. 137.

deren. Wat betreft de zogeheten voorbehouden goederen, ook eigendom van de Kroon, beschikt de Staat enkel over de naakte eigendom en het vruchtgebruik, aangezien hun gebruik voorbehouden is voor de koning en zijn familie (43).

De Koninklijke Schenking is een unieke instelling die men in geen enkele andere monarchie terugvindt. De raad van bestuur van de Schenking is onder andere belast met de instandhouding van dat patrimonium, zonder financiële steun van de Staat en met naleving van de oorspronkelijke bestemming. Zij stelt het programma van de uit te voeren werken vast. De akte van de Schenking stelt voorwaarden, zoals de onvervreemdbaarheid van de goederen, het behoud van hun oorspronkelijke bestemming en het voorbehoud van het gebruik aan de koning (44).

De recente restauraties van sommige serres, onder de leiding van de Regie der Gebouwen, getuigen van de goede werking van de beheersmechanismen (45). De metaalstructuur van de Serres die enerzijds de vochtigheid van het externe klimaat ondergaan en anderzijds de vochtige binnenwarmte, vereist veel onderhoud. De Serres moeten voortdurend en grondig onderhouden worden. Over enkele jaren, zullen sommige gebouwen opnieuw grondig gerepareerd moeten worden.

Indien nodig, helpt het Comité van de UNESCO de Staten om dat patrimonium te bewaren dankzij de middelen van het Fonds voor het Werelderfgoed. De steun kan verschillende vormen aannemen : opleiding voor het personeel, bijstand van deskundigen, gespecialiseerd onderzoek, dringende bijstand of nog de financiering van didactisch materieel voor de promotie en het onderwijs. De middelen gaan echter prioritair naar de meest bedreigde sites.

In geen enkel geval, ontslaat de inschrijving op de lijst van het Werelderfgoed de eigenaars en de betrokken partijen van hun financiële verbintenis om de site te onderhouden, te bewaren of te promoten.

6. De Serres van Laken : werelderfgoed van de mensheid ?

Ondanks hun natuurlijke rijkdom, kunnen de Serres van Laken enerzijds niet als natuurlijk werelderfgoed be-

la couronne, l'Etat ne dispose que de la nue propriété et du *fructus*, leur usage étant réservé au roi et à sa famille (43).

La Donation royale est une institution unique qui n'a sa pareille dans aucune monarchie. Le conseil d'administration de la Donation est notamment chargé de veiller à la perpétuation de ce patrimoine sans aide financière de l'Etat et dans le respect de sa destination originelle. Il arrête le programme des travaux à effectuer. L'acte de la Donation royale pose des conditions telles que l'inaliénabilité des biens, la conservation de leur destination originelle et la réservation de leur usage au roi (44).

Les restaurations récentes de certaines serres, sous la direction de la Régie des bâtiments, témoignent du bon fonctionnement des mécanismes de gestion (45). La structure métallique des Serres, subissant d'une part, l'humidité du climat extérieur et d'autre part, la chaleur moite intérieure, nécessite beaucoup d'entretien. Les serres exigent encore des soins continuels et un entretien soutenu. Dans quelques années, certains bâtiments nécessiteront à nouveau d'importantes restaurations.

Au besoin, le Comité de l'UNESCO aide les Etats à conserver ce patrimoine grâce aux ressources du Fonds du patrimoine mondial. L'assistance peut revêtir plusieurs formes : des cours de formation pour le personnel, l'aide d'experts, le recours à des études spécialisées, l'assistance d'urgence ou encore le financement de matériel pédagogique pour la promotion et l'éducation. Toutefois, les moyens sont affectés en priorité aux sites les plus menacés.

En aucun cas, l'inscription au patrimoine mondial ne délie les propriétaires et les parties prenantes de leur engagement financier pour l'entretien, la conservation ou la promotion du site.

6. Les Serres de Laeken : patrimoine mondial de l'Humanité ?

Malgré leur richesse naturelle, les Serres de Laeken ne pourraient pas être classées « patrimoine naturel mon-

(43) Binnen de Koninklijke Schenking maakt men een onderscheid tussen de goederen van de Kroon, de goederen met een bestemming van algemeen belang (die zijn opengesteld voor het publiek en omvatten de Japanse toren en het Chinese paviljoen) en de opbrengstgoederen waaruit de Koninklijke Schenking haar inkomsten haalt. Stangherlin, *op.cit.* blz. 44.

(44) Monette, *op. cit.*, blz. 57.

(45) *Libre Belgique*, 22 september 2002, *Les Serres royales de Laeken*, Brussel, Persdienst van de Regie der Gebouwen, 1998.

(43) Au sein de la Donation Royale, on distingue : les biens de la Couronne; les biens à affection d'intérêt général (ouverts au public, ces biens comprennent notamment la tour japonaise et le pavillon chinois); les biens de rapport, dont la Donation Royale tire ses revenus. Stangherlin, *op. cit.*, p. 44.

(44) Monette, *op. cit.*, p. 57.

(45) *Libre Belgique*, 22/09/2002; *Les Serres Royales de Laeken*. Bruxelles, Service de presse de la Régie des Bâtiments, 1998.

scherm worden, omdat de botanische collecties daar doorgaans van uitgesloten worden. Anderzijds, moet het natuurlijke erfgoed zoals beschreven in de Overeenkomst een voorbeeld zijn van een stadium van het leven op aarde en representatief zijn voor de biologische evolutie of natuurlijke habitats van bedreigde soorten bevatten ⁽⁴⁶⁾.

De Botanische Tuinen van Kew in Groot-Brittannië zijn beschermd omdat ze bijgedragen hebben tot de studie van de botanische diversiteit. Het Comité van de UNESCO erkent soms « goederen in serie », dit wil zeggen dat het goederen in verschillende landen beschermt als constitutieve elementen van eenzelfde historisch-culturele groep. De opportuniteit en de pertinentie om de Serres van Laken te beschermen als een « goed in serie » met de Engelse serres zouden onderzocht kunnen worden.

Als de Serres van Laken behoorlijk verdedigd worden met het oog op inschrijving op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid, zouden ze de titel mogen dragen van cultureel werelderfgoed. Wij menen dat de Serres van Laken in het bijzonder onderzocht zouden moeten worden in het licht van de criteria (ii) en (iv) van de UNESCO :

(ii) « getuigen van een belangrijke wisselwerking van invloeden die, gedurende een bepaalde periode of in een bepaald cultureel gebied, de ontwikkeling van de architectuur of de technologie, de monumentale kunsten, de stedenbouw of het ontstaan van landschappen mede bepaald hebben ». De glazen constructies in Europa hebben invloed gehad op de architecten van Laken, die op hun beurt invloed gehad hebben op de Art Nouveau, die een uitstraling heeft gehad over de hele wereld.

(iv) een uitstekend voorbeeld zijn van een bouwtype, van een architecturaal of technologisch geheel of van landschappen die kenmerkend zijn voor één of meer belangrijke periodes van de menselijke geschiedenis. Zoals hierboven vermeld, is de volledig metalen en glazen constructie een voorbeeld van de spectaculaire innovaties uit die periode.

Tot op heden, is er geen aanvraag ingediend om de Serres van Laken op het werelderfgoed in te schrijven. Ze staan ook niet op de indicatieve lijst ⁽⁴⁷⁾.

In België, zijn de Gewesten bevoegd om een goed op de indicatieve lijst te plaatsen. De bevoegde minister legt, op

dial », duquel sont généralement exclues les collections botaniques. D'autre part, le patrimoine naturel tel que défini dans la Convention doit constituer un exemple d'un stade de l'évolution terrestre, être représentatif de l'évolution biologique ou encore contenir des habitants naturels d'espèces menacées ⁽⁴⁶⁾.

Toutefois, les jardins botaniques de Kew, en Grande-Bretagne, sont classés parce qu'ils ont contribué à l'étude de la diversité botanique. Le Comité de l'UNESCO reconnaît parfois des « biens en série », c'est-à-dire qu'il classe des biens situés dans des pays différents comme des éléments constitutifs d'un même groupe historico-culturel. L'opportunité et la pertinence de classer les serres de Laeken comme « un bien en série » avec les serres anglaises pourrait être étudiée.

Par ailleurs, les Serres de Laeken, défendues à leur juste valeur dans un dossier d'inscription sur la liste du patrimoine mondial de l'Humanité, pourraient se voir honorées du titre de « patrimoine culturel mondial ». Nous pensons que les serres de Laeken devraient en particulier être examinées au regard des critères (ii) et (iv) de l'UNESCO :

(ii) « Témoigner d'un échange d'influences considérable pendant une période donnée ou dans une aire culturelle déterminée, sur le développement de l'architecture ou de la technologie, des arts monumentaux, de la planification des villes ou de la création de paysages ». Les constructions en verre de l'Europe ont influencé les architectes de Laeken, lesquels ont eux-même nourri l'élan Art nouveau qui a rayonné dans le monde entier.

(iv) « Offrir un exemple éminent d'un type de construction ou d'ensemble architectural ou technologique ou de paysage illustrant une des périodes significative(s) de l'histoire humaine ». Comme évoqué plus haut, leur édification entièrement en métal et en verre est emblématique des innovations spectaculaires de l'époque.

A ce jour, les Serres de Laeken ne font l'objet d'aucune demande d'inscription au patrimoine mondial et ne figurent pas sur la liste indicative ⁽⁴⁷⁾.

En Belgique, ce sont les Régions qui ont la compétence d'inscrire un bien sur la liste indicative. Le Ministre com-

(46) UNESCO, *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adoptée par la Conférence générale à sa dix-septième session, Paris, 16 novembre 1972, article 2. Voir également les critères vii, viii, ix, x in UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du Patrimoine mondial*, WHC, 05/2, 2 février 2005, article 77-78.

(47) UNESCO, Comité du patrimoine mondial, 29e session, Durban, Afrique du Sud, 10-17 juillet 2005, annexe 3, *Listes indicatives des Etats parties* (WHC-05/29.COM/8A).

(46) UNESCO : *Convention concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel*, adoptée par la Conférence générale à sa dix-septième session, Paris, 16 novembre 1972, article 2. Voir également les critères vii, viii, ix, x dans UNESCO, *Orientations devant guider la mise en œuvre de la Convention du patrimoine mondial*, WHC.05/2, 2 février 2005, articles 77-78.

(47) UNESCO, Comité du patrimoine mondial, vingt-neuvième session, Durban-Afrique du Sud, 10-17 juillet 2005, Annexe 3, *Listes indicatives des Etats parties* (WHC-05/29.COM/8A).

voordracht van het bestuur, de gewestregering een lijst voor met de goederen die op de indicatieve lijst van de UNESCO zouden kunnen staan. De indicatieve lijsten van ieder Gewest worden verzameld in een enkel document van de Nationale Commissie van de UNESCO bij het ministerie van Buitenlandse Zaken. De nationale indicatieve lijst wordt vervolgens naar de permanente vertegenwoordiging van België bij de UNESCO in Parijs gestuurd. Ook het Gewest beheert de formele inschrijvingsvoorstellen.

Het komt dus het Brussels Gewest toe om de Serres van Laken op de indicatieve lijst van de UNESCO te laten plaatsen. Er dient op gewezen te worden dat de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen ⁽⁴⁸⁾ de Brusselse regering reeds in het verleden een lijst van goederen voorgesteld heeft die als werelderfgoed van de mensheid beschermd zouden kunnen worden. Daarop stonden ook de Serres van Laken ⁽⁴⁹⁾.

Het is evenwel altijd verkieslijker dat een goed op de indicatieve lijst geplaatst wordt met de instemming van de eigenaars van het goed. Het formele inschrijvingsdossier voor het werelderfgoed van de mensheid vereist de instemming van de eigenaars van het goed en van de ondertekende partijen.

Alvorens een goed op de lijst van het werelderfgoed te plaatsen, eist de UNESCO een garantie van goed beheer en efficiënte bewaring. Voor de Serres van Laken, is er reeds een regeling voor het beheer en de bescherming. Wij menen dat een beschermingsprocedure binnen het Gewest niet nodig is. Wij herinneren eraan dat het secretariaat van de UNESCO ter beschikking staat van de verdragstaten die op vrijwillige basis de voorwaarden voor hun voorstel tot inschrijving kunnen controleren ⁽⁵⁰⁾.

De Serres van Laken zijn toegankelijk voor het publiek gedurende een tweetal weken per jaar, in de lente, tijdens de bloeiperiode. De toegankelijkheid is geen criterium voor de bescherming door de UNESCO. Private Art Nieuwewoningen zijn een deel van het werelderfgoed omdat de gevels van de woningen zichtbaar zijn. De aanwezigheid van het goed in het leven van de burgers zal meespelen. In

pétent, sur la base de propositions étudiées par l'administration, propose au gouvernement régional une liste des biens qui pourraient figurer sur la Liste indicative de l'UNESCO. Les listes indicatives de chaque Région sont rassemblées en un document unique par la Commission nationale de l'UNESCO du Ministère des Affaires étrangères. La Liste indicative nationale est ensuite envoyée à la Représentation permanente de la Belgique auprès de l'UNESCO, à Paris. C'est également à la Région que sont gérées les propositions formelles d'inscription.

C'est donc à la Région de Bruxelles-Capitale qu'il appartient d'inscrire les serres de Laeken sur la liste indicative de l'UNESCO. Il est à noter que la Commission royale des Monuments et Sites ⁽⁴⁸⁾ a déjà, par le passé, remis au gouvernement bruxellois une proposition de liste de biens à classer au patrimoine mondial de l'Humanité qui comprenait les Serres de Laeken ⁽⁴⁹⁾.

Toutefois, il est toujours préférable qu'un bien soit inscrit sur la Liste indicative avec le consentement des propriétaires du bien. En effet, le dossier formel d'inscription au patrimoine mondial de l'humanité exigera un consentement des propriétaires du bien et des parties prenantes.

Avant de classer un bien sur la liste du patrimoine mondial, l'UNESCO exige qu'une bonne gestion et une conservation efficace puissent être garanties. Concernant les Serres de Laeken, des mécanismes de gestion et de protection sont déjà opérationnels. Nous pensons qu'une procédure de classement à la Région n'est pas nécessaire. Rappelons que le secrétariat de l'UNESCO est à la disposition des Etats parties qui peuvent, sur base volontaire, vérifier les termes de leur proposition d'inscription ⁽⁵⁰⁾.

Les Serres de Laeken sont accessibles au public une quinzaine de jours par an au printemps, en période de floraison. L'accessibilité n'est pas un critère retenu pour le classement à l'UNESCO. Des maisons privées d'Art nouveau sont classées au patrimoine mondial, les façades de ces maisons étant visibles. La présence du bien dans la vie des citoyens sera cependant prise en compte. A ce sujet,

(48) De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen is bij de ordonnantie van 4 maart 1993 opgericht en is een college van deskundigen benoemd door de gewestregering.

(49) *Brusselse Hoofdstedelijke Raad*, gewone zitting, 9 februari 1994, *Ontwerp van ordonnantie houdende goedkeuring van de overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld*, Verslag uitgebracht namens de Commissie voor de Ruimtelijke Ordening, het Grondbeleid en de Huisvesting (A-292/2-93/94)

(50) Zie blz. 3, *Hoe een goed inschrijven op het werelderfgoed van de mensheid?*

(48) Créée par l'ordonnance du 4 mars 1993, la Commission royale des Monuments et des Sites est un collège d'experts nommé par le Gouvernement régional.

(49) *Conseil de la Région de Bruxelles-Capitale*, session ordinaire, 9 février 1994, *projet d'ordonnance portant approbation de la Convention pour la protection du patrimoine mondial culturel et naturel*, rapport fait au nom de la Commission de l'Aménagement du Territoire, de la politique foncière et du Logement (A-292-2-93/94).

(50) Voir ci-dessus, p. 3, *Comment inscrire un bien au patrimoine mondial de l'Humanité?*

dat verband, twijfelt niemand eraan dat de koninklijke familie voldoende toegang zal verlenen. Het private gebruik van de goederen van de Kroon en de privacy van de koninklijke familie zullen dus gevrijwaard blijven.

nul doute que l'accessibilité offerte par la famille royale sera suffisante. La jouissance privée des biens de la Couronne et l'intimité de la famille royale pourront donc être préservées.

Alain DESTEXHE (F)
Céline FREMAULT (F)
Mohamed AZZOUZI (F)
Yaron PESZTAT (F)

VOORSTEL VAN RESOLUTIE

betreffende de inschrijving van de stedenbouwkundige erfenis van Leopold II, met name de Serres van Laken, in het werelderfgoed van de mensheid

Het Brussels Hoofdstedelijk Parlement :

Eraan herinnerend dat België sinds 1996 een verdragstaat is bij de Internationale Overeenkomst inzake de bescherming van het cultureel en natuurlijk erfgoed van de wereld;

Eraan herinnerend dat de verdragstaten zich ertoe verbonden hebben om op hun grondgebied het erfgoed te identificeren dat voldoet aan de criteria voor bescherming zoals beschreven door de UNESCO om het internationaal te kunnen promoten;

Overwegende dat de stedenbouwkundige erfenis van Leopold II in Brussel (en Tervuren) een voorbeeld is van een visionair concept inzake stedenbouw en dat zij, om die reden, als geheel erkend zou kunnen worden als werelderfgoed van de mensheid;

Overwegende dat de Serres van Laken een uitzonderlijke universele waarde hebben en voldoen aan de selectiecriteria van het Comité voor het Werelderfgoed;

Overwegende dat de inschrijving van het stedenbouwkundige erfgoed van Leopold II, in het bijzonder de Serres van Laken, op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid, voor wereldwijde bekendheid en publiciteit zou zorgen en bijkomende garanties zou bieden inzake bescherming en bewaring;

Eraan herinnerend dat ruimtelijke ordening, in het bijzonder monumenten en landschappen, tot de materiële bevoegdheid van de Gewesten behoort;

Herinnerend aan het belang van de vrijwaring van het private gebruik van de goederen van de Kroon en de privacy van de koninklijke familie,

Vraagt de Brusselse Hoofdstedelijke Regering :

- de mogelijkheid te onderzoeken om het geheel van het stedenbouwkundige erfgoed van Leopold II in te schrijven op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid;
- in overleg met de eigenaars een procedure voor de bescherming van de serres van Laken te beginnen om van start te gaan met de procedure voor de inschrijving van

PROPOSITION DE RÉSOLUTION

concernant l'inscription au patrimoine mondial de l'humanité de l'héritage urbanistique de Léopold II, en particulier les Serres de Laeken

Le Parlement de la Région de Bruxelles-Capitale :

Rappelant que la Belgique est un Etat partie depuis 1996 de la Convention internationale concernant la protection du patrimoine mondial, culturel et naturel;

Rappelant que les Etats parties se sont engagés à identifier sur leur territoire le patrimoine répondant aux critères de classification définis par l'UNESCO afin de le promouvoir à l'échelon international;

Considérant que l'héritage urbanistique de Léopold II à Bruxelles (et à Tervuren) est emblématique d'une conception visionnaire de l'urbanisme, et qu'à ce titre, il pourrait bénéficier d'une reconnaissance d'ensemble comme patrimoine mondial de l'humanité;

Considérant que les Serres de Laeken ont une valeur universelle exceptionnelle et satisfont aux critères de sélection du Comité du patrimoine mondial;

Considérant que l'inscription du patrimoine urbanistique de Léopold II, en particulier des Serres de Laeken, sur la liste du patrimoine mondial de l'Humanité lui apporterait une reconnaissance et une promotion universelle, ainsi que des garanties supplémentaires de protection et de préservation;

Rappelant que l'aménagement du territoire, en particulier les monuments et les sites relèvent des compétences matérielles des Régions;

Rappelant l'importance de préserver la jouissance privée des biens de la Couronne et l'intimité de la Famille royale,

Demande au gouvernement de la Région de Bruxelles-Capitale :

- d'examiner la possibilité d'inscrire l'ensemble du patrimoine urbanistique de Léopold II au patrimoine mondial de l'humanité;
- d'ouvrir, en concertation avec les propriétaires, une procédure de classement des Serres de Laeken afin d'entamer la procédure d'inscription des dites Serres au Patri-

de serres op de lijst van het werelderfgoed van de mensheid ; inzonderheid door dit goed op de indicatieve lijst van de UNESCO te plaatsen

moine mondial de l'humanité; notamment en mentionnant ce bien sur la liste indicative de l'UNESCO.

Alain DESTEXHE (F)
Céline FREMAULT (F)
Mohamed AZZOUZI (F)
Yaron PESZTAT (F)

